

ÜRETME KAPASİTESİNİ ARTIRAN TOPLUMSAL MEKANİZMA OLARAK MODERNLEŞME

Metin Erol

Öz

Modernliğin dinamikleri, batı toplumlarına özgü normatif sistemden çok toplumların üretme kapasitesini belirleyen özellikler gösteren toplumsal mekanizmalardan kaynaklanmaktadır. Bu mekanizmalar ilk başta batı toplumlarında ortaya çıktığı için o toplumlara özgü olduğu düşünülebilir. Üretme kapasitesini artıran mekanizmalar, toplumun dinamik denge halinden kurtulmasında, üretim artışında ve pazarın genişlemesinde tetikleme işlevi görmektedir. Bu mekanizmalar, batı toplumları dışında Japonya, Tayvan gibi doğudaki gelişmiş toplumlarda da görülmektedir. O nedenle evrensel nitelikler taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler

Dinamik Denge, Masif Toplum Yapısı, Modernleşme, Tümlük Toplum Yapısı Üretim Kapasitesi

Modernisation as a Social Mechanism That Increases the Capacity of Production

Abstract

The main dynamic of modernisation is related to the social mechanisms that are universal and constitute the production capacity of a society, rather than normative systems in western style institutions. In a certain society, social mechanisms function as a trigger to get rid of dynamic equilibrium, to increase the production and to grow the market.

Although these mechanisms first appeared in Western societies through history, it is widely argued that they might also be observed in other societies, especially developed ones in the East, such as Japan, Taiwan. Therefore, they are accepted as universally valid mechanisms.

Key Words

Dynamic Equilibrium, Uniform Social Structure, Modernisation, Unified Social Structure, Capacity of Production.

Giriş

Dünya nüfusunun, aralarında ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıklar bulunan toplumlar ve topluluklar halinde yaşamaları, gerek Sosyal Antropologların ve gerekse Sosyologların öteden beri ilgisini çekmiştir. Bu düşünürler, toplumlar arasındaki farklılıkların nedenlerini bir çok değişkenlerle açıklamaya çalışmışlardır. Linnaeus gibi bazı düşünürler irksal

faktörlerle(Güvenç 1972:12); Ritter,Le Play, Demolins, Kirchoff (Kösemihal (1982:47-52) gibi düşünürler coğrafik faktörlerle;Sumner, Levy Bruhl (Kösemihal 1982:249-259), Turhan(1980) ve Lafitau (Güvenç 1972:12) gibi bazı düşünürler de kültürel faktörlerle açıklamaya çalışmışlardır. Darwin'in biyolojik evrim kuramından sonra ise evrim düşüncesi, sosyal bilimciler tarafından da benimsenmiş ve toplumların,belli evrim basamaklarına göre sınıflandırılması, neredeyse moda haline gelmiştir. Örneğin Morgan (1986), toplumları yaşama biçimlerine göre, "vahşet dönemi, barbarlık dönemi ve uygarlık dönemi" olarak sınıflandırmıştır. Childe (1983),teknolojik ölçüte göre, "paleolitik dönem, mezolitik dönem, neolitik dönem, uygarlık dönemi" şeklinde sınıflandırmıştır. Comte (Freyer 1968:47-55),düşünce biçimlerine göre,"teolojik dönem, metafizik dönem,pozitif dönem" biçiminde;Marx (Türkdoğan 1980:25) da toplumları üretim ilişkilerine göre "ilkel kominal toplum, antik kölecî toplum, feodal toplum,kapitalist toplum ve sosyalist toplum" şeklinde sınıflandırmıştır. Tönnies (Freyer 1968:313-322) ve Durkheim (Freyer 1968:132-148) ise işbölümü ve örgütlenme biçimlerine göre toplumları 'cemaat/mekanik dayanışmalı toplumlar-Cemiyet/Organik dayanışmalı toplumlar' olarak sınıflandırmışlardır. 20.yüzyılın ortalarına gelindiğinde toplum sınıflamalarında yeni bir ölçütün kullanıldığı görülmektedir. O da "gelişme" ölçütüdür.Özellikle II.Dünya Savaşından ABD ve SSCB eksenli iki kutuplu bir dünyanın ortaya çıkması, bunda etkili olmuştur¹. Gelişme ölçütüne göre toplumlar, 'geri kalmış', 'gelişmekte olan' ve 'gelişmiş' olmak üzere üç kategoriye bölünmüştür. Bu sınıflandırmada geri kalmış ülkeler,'tarım toplumu/geleneksel toplum' ve gelişmiş ülkeler de 'sanayi toplumu/modern toplum' kavram çiftleriyle tanımlanmışlardır. Gelişmekte olan ülkeler ise geçiş aşamasındaki toplumlar olarak ele alınmışlardır. 1970'li yıllara gelindiğinde ise, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan yeni toplumsal ilişkileri tanımlamak ve genellemek amacıyla "Sanayi Ötesi Toplum"(Toffler); "Kapitalizm Ötesi Toplum" (Drucker:1993);"Bilgi Toplumu"(BELL:1989), ve "Enformasyon Toplumu" (Masuda:1990;Bozkurt 1996) gibi yeni toplum tiplerinden söz edilmeye başlanmıştır.

Giddens, gerek toplum sınıflandırmalarında ve gerekse toplumlar arasındaki farklılıkları açıklamada kullanılan gelişme ve modernleşme temeline dayalı modellerin, toplumlar arasındaki farklılıkları tek değişkenle açıklamaya çalıştıklarından monoteist olduklarını belirtmektedir Ona göre," Marx, Durkheim ve Weber'in çalışmalarından kaynaklananlar da dahil olmak üzere, en seçkin kuramsal gelenekler, modernliğin doğasını yorumlarken tek bir egemen

---

¹ Geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeleri anlamak ve onların ekonomik gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla çeşitli modeller geliştirilmiştir.1950 yıllarından sonra ortaya çıkan bu algıda, gelişmiş ülkeler arasındaki dünya nüfusunu kontrol etme yarışı da etkili olmuştur. Nitekim Rostow'ın aşağıdaki görüşü,gelişmiş ülkelerin konuya olan ilgi nedenini ortaya koymaktadır: "Geri kalmış ülkelere Komünistlerin umutlarının yoğunlaştığı uluslara herhangi bir komünist eğilime girmeden demokratik dünyanın belirlediği sınırlar içinde hazırlık safhasını tamamlayarak gelişme aşamasına geçebileceklerini göstermek gerekiyor. İnancımıza göre Batılıların en önemli sorunu budur"(Rostow 1960:134).

dönüşümün dinamiğine bakmaya eğilim göstermişlerdir” (Giddens 1994:18). Örneğin “Marx’tan etkilenen düşünürler için modernleşmenin temelinde kapitalizm yatmaktadır. Durkheim, Saint-Simon ve takipçileri ise modernliği, endüstrileşmenin etkisi çerçevesinde incelemişlerdir. Bu düşünürlere göre, “kapitalist rekabet, ortaya çıkan endüstriyel düzenin merkezi özelliği değildi... Modern toplumsal yaşamın hızla değişen karakteri esasen ‘kapitalizmden’ değil doğanın endüstriyel amaçlı kullanımı yoluyla üretim, insan gereksinmelerine göre biçimlendiren karmaşık iş bölümünün canlandırıcı etkisinden kaynaklanıyordu: kapitalist değil, endüstriyel bir düzen yaratıyordu” (Giddens 1994:18). Weber’in modelinde ise modernleşme ve ekonomik gelişme için, ‘rasyonalizasyon’, merkezi önemdeydi.

Toplumlar arasındaki farklılıkları açıklamaya çalışan düşünürlerin kullandıkları değişkenler farklılıklar göstermekle birlikte analojik yöntemi kullanmaları nedeniyle yaklaşımları benzerdir. Çünkü gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki farklılıkların kaynaklarını, aynı zamanda gelişmenin ya da geri kalmışlığın nedenleri olarak görme eğilimindedirler. Bu eğilim, batı toplumlarının geçirmiş oldukları tarihsel süreçlerin, gelişmiş toplum ya da refah toplumu olmanın da ön koşulu olup olamayacağı fikrini düşün adamlarının ilgi odağı haline getirmiştir. Gerçi konuya karamsar olarak bakmakla birlikte Tütengil de, “sınai gelişmede başarı şansı yalnız burjuvazi sınıfına bağlanırsa, sınai gelişme için bu sınıfın teşekkülünü veya kuvvetlenmesini beklemek gerekecektir... Bu ise tarihi bir evrimin sonucu olduğundan, gerekirse yüzyıllarca beklemek mi icap edecektir?” sorusu ile batılılaşma yoluyla gelişmenin, batıya özgü tarihsel süreçleri de içerdiğini vurgulamış olmaktadır (Tütengil 1984:17). Ancak sonuçta ‘batılılaşma’ ya da ‘modernleşme’², gelişmenin ön koşulu olarak görülmeye başlanmış ve bu kavramlar, gelişme yazınının önemli paradigması haline gelmiştir. Batılılaşarak ya da modernleşerek gelişme görüşü, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde, toplumsal kurumlardan yetiştirilmek istenen insan modeline varıncaya kadar bir seri köklü değişmeler yapılması fikrini de beraberinde getirmiştir. On sekizinci yüzyıldan itibaren Türkiye’de de başlatılan batılılaşma çabaları, kuşkusuz toplumsal yaşamın bazı alanlarında, özellikle de toplum nüfusunun beklentilerinde ve tüketim kalıplarında önemli değişmeler sağlamıştır. Ne var ki bu değişmeler, toplum üyelerinin üretkenliğinde ve gelirlerinde aynı düzeyde artışlar sağlayamadığı gibi toplum nüfusunun olanaklarıyla beklentileri arasındaki paralelliği bozmuş ve giderek toplumun iç gerilimini artırmıştır. Yani Batı’nın refah düzeyi değil, sorunları yaşanmaya başlanmıştır. İşte bu durum, Giddens’in, “modernliğin ‘ne’ olduğundan çok, ”modernliğin dinamik doğasının kaynakları nelerdir?” sorusunu önemli kılmaktadır (Giddens 1994:22). Ancak bu taktirde modernleşmenin dinamik doğasının, batı toplumlarına özgü öznel değerlerden (ırk, din, mezhep, vs. gibi moral değerler) arındırılmış bir açıklaması yapılabilecek ve giderek modernleşme ile refah toplumu olma arasındaki nesnel ilişkiler kurulabilecektir. O nedenle hangi tip toplumsal yapılar devingendir? Bu devingenliği sağlayan

---

² Lerner(1964:44), modernleşme kavramını, “batılılaşma” anlamında kullanmaktadır.

sosyal süreçler ya da mekanizmalar hangileridir? Kapitalizm ve endüstrileşmenin bu mekanizmaların kuruluş ve işleyişindeki önem ve etkileri nasıl olmuştur? soruları, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Modernleşme ve ekonomik gelişme, aslında tarihsel süreçlerdir ve kapsamları oldukça geniştir. O bakımdan bir makalenin sınırlılıkları içerisinde sistematik bir bütün olarak incelenebilmesi için konunun sınırlandırılması bir zorunluluktur. Weiner'in da belirttiği gibi, "toplumların refah düzeylerinin en nesnel ölçütlerinden birisi, nüfus başına yapılan üretim miktarı" olduğundan toplumsal dinamizm, sosyal yapının iç dinamikleri ile üretim kapasitesi arasındaki ilişkiler çerçevesinde ele alınacaktır (Weiner 1965:4). Toplumsal yaşamın maddi temellerinin incelenmesinde, dış dinamiklerin göz ardı edilmesi, konumuz açısından önemli bir sakınca oluşturmamaktadır. Gerçi bağımlılık kuramları, uluslararası iş bölümünün, az gelişmişliğin sürekliliği üzerinde etkili olduğunu vurgulamakla birlikte (Cirhinlioğlu 1999:121-169), bu süreklilik, daha çok az gelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarıyla ilgili görülmektedir. Nitekim Harrison da, "bir ülkenin az gelişmişliği, temel olarak ülkenin dünya kapitalist sistemi içindeki yerinden çok ülkenin kendi iç yapısı tarafından belirlenmektedir" demektedir (Harrison 1988:104).

1-Araştırmada Kullanılan Tanımlar ve Ön Kabuller

1-1 Toplumun İş Yapabilme (Üretim) Kapasitesi

En genel anlamıyla üretim, insan aklının³ ve emeğinin kullanılarak nesnelere, insanların ve toplumların yararlanabilecekleri şekilde biçimler ya da nitelikler kazandırarak doğaya ve sosyal-kültürel yaşama ilaveler yapma sürecidir. Bu süreç, toplumsal gereksinimleri karşılayacak şekilde, üretim faktörlerinin ürüne dönüştürülmesi işlemlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla gerek üretim ve gerekse ürün, hem nitelik ve hem de nicelik bakımlarından toplumsal özellikler gösterirler.

Üretim kapasitesinden, bir toplumun emeği ürüne; ürünü paraya dönüştürme hızı ve miktarı anlaşılmaktadır. O bakımdan üretim kapasitesi, değişim değeri kazanacak şekilde dönüştürülmüş üretim faktörleri miktarının ve dönüştürme işleminin gerçekleştirilme hızının bir fonksiyonudur.

Bütün çağdaş toplumlarda üretim yapılmakla birlikte bu toplumların ekonomik gelişme düzeylerinin farklılıklar göstermesi, o toplumların üretim kapasiteleri tarafından belirlenen, nüfus başına yapılan üretim miktarları arasındaki farklardan ileri gelmektedir. Bu ise toplumların yapısal özelliklerinden kaynaklanan ve aşağıda değinilen bazı mekanizmalara bağlıdır. Bu mekanizmalar, yeniden ve tekrar tekrar üretim anlamına gelen emek, sermaye ve ürün dönüşümünün sınırlarını belirlemektedir. O bakımdan üretimin, iktisadi

---

³ Akıl bir yeti değildir ama bir süreçtir ve bir maddeyi biçimlendirmeyi veya kuvveti güçlendirmeyi içerir (Deleuze ve Guattari 1990:11).

ve teknik özellikler göstermesine karşılık üretme kapasitesi,sosyolojik bir karakter taşır. Çünkü toplumun üretme kapasitesini artıran mekanizmaların kuruluş ve işleyişleri, toplumu oluşturan öğelerin işlevsel olarak farklılaşmaları, farklılaşmış olan bu öğelerin, para gibi ortak anlam,değer ve sembollerle birbirlerine karşılıklı olarak bağlanmaları ve üretim faktörlerinin,bu öğeler arasındaki dolaşımını olanaklı kılacak şekilde etkileşimde bulunmaları gibi toplumsal süreçleri kapsamaktadır. Bu süreçlerin etkileri,şu başlıklar altında özetlenebilir:

1-Bir toplumun üretme kapasitesini,üretim faktörlerinin toplum nüfusu içerisindeki dolaşım hızı ve miktarı belirler. Kapitalist toplumların dinamizmi, kapitalizmin bu dolaşımı olanaklı kılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü “kapitalizm,ticarete dayalı bir iş bölümüdür” (Wallerstein 1980:12).Yani kapitalizm, toplumlar ya da aynı toplumun parça ve bütünleri arasında mal,para,emek ve bilginin dolaşımı kanallarının kurulması ve işlemeden oluşan bir sistemdir.

2-Dolaşımın miktar ve hızı ,toplumun yapısal özelliklerine,yani yapıyı oluşturan öğeler arasındaki karşılıklı bağlanma derecesine bağlıdır. O nedenle işlevsel farklılaşma arttıkça, emek,ürün ve paranın toplum nüfusu içindeki dolaşım ve dönüşüm hızı artmaktadır. Bireyciliğin gelişmesi, işlevsel farklılaşmanın en üst düzeyini oluşturmaktadır. Bireyciliğin gelişmesi, genel olarak kapitalist toplumlarda görüldüğünden, Weber,” kapitalist yaşama biçimini şekillendiren bireylerin eylemleridir” demektedir(Collins 1990:19).

3-Toplumun üretme kapasitesini artıran bir başka mekanizma, bilgi,teknoloji ve beklentilerdeki değişmelere bağlı olarak üretilen mal ve hizmetlerin çeşitlenmesidir.

2-Modernliğin Dinamik Doğasının Kaynakları

Gerek gelişme ekonomisi ve gerekse gelişme sosyolojisinde modernleşme, ekonomik gelişmenin anahtar kavramı olarak kullanılmaktadır. Modernliğin doğasının dinamik olduğu vurgusu, ‘modernleşme’ kavramıyla dile getirilen yukarıdaki değişmelerin ,aynı zamanda toplumun üretme kapasitesini artıracak toplumsal mekanizmaların kuruluş ve işleyişinde önemli işlevler görmesinden ileri gelmektedir.

Kongar’ın da belirttiği gibi(1981:229), ”Modernleşme, genellikle ekonomik ve kültürel görüntüleriyle birlikte tüm toplumsal yapının,gelişen teknolojiye bağlı olarak endüstrileşmenin etkileri olarak ele alınmaktadır”. Giddens de, benzer şekilde, “kapitalizm(i) ve entüstriyalizm(i)..modernlik kurumlarıyla ilişkili boyutlar olarak görmeliyiz” demektedir (Giddens 1994:55-56).Dolayısıyla modernleşme, gerek ticaret ve gerekse endüstrileşme ile birlikte insan ilişkilerinde ortaya çıkan farklılaşmaların yeniden örgütlenmesidir. Bu değişmeler şunlardır (Wagner 1996:45):

a-Emeğin serf, kölelik gibi kısıtlamalardan kurtularak özgürleşmesi,

b-Yalnızca tanrısal hukukun monarşisinden kurtularak insanın özgürleşmesi(dünyevileşme).

c-Tanımlanmamış,yüz yüze ilişkilerden kurtularak piyasa süreci bağlamında tanımlanan ve hukuk,para,devlet gibi tanımlanmış ilişkiler içinde kodlanan anonim ilişkilerin yerini alması

d-Ekonomik akılcılık ve para ekonomisinin gelişmesi

Bu süreçler sonucunda bir taraftan toplumu oluşturan öğeler, birbirlerinden farklılaşarak özgül nitelikler kazanırlarken, diğer taraftan da tanımlanmış ilişkilerle birbirlerine bağlanarak örgütlenmişlerdir. Böylece özgüllükten kaynaklanan özerklik, toplumsal kargaşa yaratmamıştır. Bu bakımdan Wagner'in deyişiyle,"modernlik sistemi en sağlam şekilde özgürlük ve özerklik düşüncesine dayan(dığından), modernleşmenin iki sonucundan söz edilebilir. Bunlardan birisi özgürleşme, diğeri ise disiplin altına almadır"(Wagner 1996: 23-26). Dolayısıyla modernleşme süreci, bir taraftan farklılaşma,diğer taraftan da farklılaşmış toplumsal öğeler arasındaki karşılıklı bağlanmalardan ortaya çıkan bütünleşmeyi kapsamaktadır. Bu süreç,bir toplumun iş yapabilme ya da üretim kapasitesini artıran mekanizmaların kuruluş ve işleyişinde hayati öneme sahiptir. Giddens'in , modernleşmenin özelliklerinden birisi olarak vurguladığı ,” modern çağın harekete geçirdiği değişim hızı”ndaki artışlar, da aslında modernleşme sürecinin bu özelliğinden kaynaklanmaktadır(1994:14). O nedenle Tourain'ın da ifade ettiği gibi, ”modernlik ruhu ve uygulamalarının geliştiği toplumlar,harekete geçirmekten çok çeki düzen vermenin peşindeydiler”(Tourain 1992:44).

Tüm bu verilerden yola çıkarak, modernliği, 'yapı' ve 'normatif düzen ' şeklinde iki ögesine ayırt etmek,modernleşme yoluyla gelişmeden ne anlaşılması gerektiğini ortaya koymak açısından önemlidir. 'Modernleşme' ,yapısal değişme ile ilgilidir. Yani teknoloji ve tarım dışı üretim temeline dayalı olarak farklılaşmış toplumsal öğelerin yeniden örgütlenmesi süreçlerini içermektedir. 'Batılılaşma' kavramından ise az gelişmiş ülkelerin,batı toplumlarına özgü normatif düzeni ve kültürü alarak batılı gibi olma girişimini anlamak gerekir.

'Modernleşme' ve 'Batılılaşma' ayrımının iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi,toplumun üretim kapasitesini artıran ve modernleşme olarak tanımlanan toplumsal mekanizmaların,her ne kadar ilk önce batı toplumlarında ortaya çıkmış olsa da belli bir topluma ya da kültüre özgü nitelikler taşımayıp, evrensel olduğunu vurgulamaktır. Nitekim bu mekanizmalar,ileride de görüleceği gibi,batılı olmayan Japon toplumunda, batı toplumundan çok daha hızlı gelişmeye başlamıştır. İkincisi ise batılılaşma yoluyla ekonomik gelişmelerini sağlamaya çalışan az gelişmiş ülkelerin açmazlarını vurgulamaktır. Çünkü modernleşme yoluyla gelişme uygulamaları, genellikle geri kalmış toplumlara, aslında aydınlanma⁴ süreci de denilen tarihselliğin ürünü olan

---

⁴ Aydınlanmanın temel önermesi, açıklık,özgürleşme, çoğulluk ve bireyselliğe ağırlık verilmesidir. O bakımdan modernlik, özgürlük ve özerklik düşüncesine dayanır. Bunlar

kurumsal kalıplarının, bu kültürel içerikten yalıtılarak aktarılmasına dayanmaktadır.

3- Toplumun Yapı Özelliklerinin Üretim Kapasitesi Üzerindeki Etkileri

3.1-Dinamik Denge ve Masif Toplum Yapısı

'Yapı' kavramı, bir toplumu oluşturan öğeler arasındaki "sürekli ve karşılıklı dayanışma içinde bulunan ilişkiler örüntüsünü ifade eder" (Smith 1988;19).Dolayısıyla toplumsal yapı, "bu yapıyı meydana getiren sosyal kurumların, insan ilişkilerinin ve bunların karşılıklı etkileşmelerinden doğan sosyal değerlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bir bütündür"(Kıray 1964 ;15-16).Diğer bir deyişle, toplumsal yapı,"toplumun ya da grubun üyelerinin çeşitli şekillerde içinde buldukları örgütlenmiş bir dizi toplumsal ilişkilidir"(Gökçe 1996:4).Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi toplumsal yapılar, yekpare olmayıp,farklılaşmış öğeler arasındaki etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıkmış oluşumlardır. Yani izomorfiktir. İzomorfik yapıların en temel özelliği, bütünü,kendisini meydana getiren öğelerden farklı niteliklere sahip olmasıdır. Bu farklılığı yaratan ise öğeler arasındaki ilişkiler sistemidir. Çünkü,"toplumsal yapının temeli, toplum üyelerinin davranışlarını yönlendiren toplumsal ilişkilidir"(Gökçe 1996:4). Örneğin aile,sendika, grup, örgüt gibi kavramlaştırmaların nedeni,bu olguların üyeleri aynı bile olsa, ilişkileri düzenleyen ilke,değer ve normlardaki değişikliklerden kaynaklanan yapısal farklılıklardır. İşte bir toplumun iş yapabilme kapasitesini, yapıyı oluşturan öğeler arasındaki işlevsel farklılaşma derecesi belirlemektedir. Bir toplumun yapısal özelliklerinin üretim kapasitesini belirleme konusundaki etkisi, yapının dinamik denge halinde olup olmaması yoluyla olmaktadır.

---

ise verilen değil, tarihsel olarak kazanılan niteliklerdir(Wagner 1996:23-35). **Aydınlanma** süreci, özellikle insanın üretimdeki performansını artıran, onları kutsal alana ilişkin değil de kutsal dışı alanlarda odaklanmaya ve bilgi ve iş üretmeye yönelten önemli bir süreçtir. Dolayısıyla aydınlanma, bireyin özgürleşmesi sürecidir. Yani "insanların yaşadığı çevre ve ilişkileri bir başka büyük özne ve sisteme havale etmeden, kendi geliştirdiği düşünsel kategoriler ile anlaması anlamına gelir" (Horkheimer 1986:69). Böylece insanlar bu özgürlüklerine, "en yüksek değerlerinin bir ruhsal otorite tarafından belirlenmesine karşı çıkarak teoloji kadar kapsamlı bir doktrini tümüyle kendileri yaratmaya çalışarak" ulaşımlardır(Horkheimer 1986:70).Kutsal alanın insan aklı,bedeni ve yaşamı üzerindeki baskılarından kurtuluşu yine kendi gayretiyle gerçekleştirmiştir. Bu çaba, Descartes'in XVII. yüzyılın ilk yarısında söylemiş olduğu ,'düşünüyorum o halde varım' tümcesinde somutlaşmıştır. Çünkü bu ifadeyle var oluş, yaşam ötesi yüce varlıklara değil, yaşamın bir ürünü belki de kendisi olan akla bağlanmıştır. Böylece akılcılık, kaderciliğin teslimiyetçiliğin ve başarı ya da başarısızlıklarda yaşam ötesi varlıkları sorumlu tutarak insanı görmezlikten gelen düşünce sisteminin terk edilmesine ve yerine hak ,görev ve sorumlulukların paylaşımını yani insanı koyan yeni bir düşünce sisteminin yerleşmesinde önemli bir işlev görmüştür. Çünkü akılcılık,yalnız "bilimsel ve teknik etkinliği yönetmekle kalmaz insanların yönetimini ve eşyaların yönetimini de elinde tutar" (Touraine 1994:23).

‘Dinamik denge’ kavramlaştırılmasından, bir toplumsal yapının öğeleri arasındaki işlevsel farklılaşmanın (biyolojik farklılaşmalar dışında) ve dolayısıyla öğeler arasındaki karşılıklı bağlanmanın minimum olmasından dolayı toplumu oluşturan öğeler arasındaki bilgi, teknoloji, mal ve hizmet akışının gerçekleşmemesi durumu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle dinamik denge hali, bir toplum yapısının işlevsel olarak farklılaşmamış, bir örnek olan öğelerden oluşmasından dolayı yapıyı oluşturan öğeler arasında sermaye, hammadde, teknoloji, emek ve mamul madde dolaşımının olmaması durumunu ifade etmektedir. Bunun temel nedeni, bu tip yapılarda, bir örnek olmaları nedeniyle aileler, mahalleler ve yerleşmelerin kendi içindeki ilişkilerin sıkı, ancak diğerleri ile olan ilişkilerin zayıf olmaları ve “etkileşim grubu” özelliği göstermemeleridir (Özkalp-Kirel Tarihsiz:191). Dolayısıyla dinamik denge halindeki yapılarda geri bildirim (feed-back) olmadığından, üretim performansında etkin artışlar meydana gelmez. Çünkü her öğe, başkalarının değil, kendi gereksinimlerini karşılamak için üretim yapmaktadır. Kısaca bu tür yapılar, Toffler’in ifadesiyle, “malların ve hizmetlerin, tıpkı mesajlar gibi gidecekleri yere iletildiği bir mübadele şebekesinden, bir santralden” yoksundurlar (Toffler 1981:66).

Dinamik denge halindeki toplumların yapısı, birbirlerine benzer öğelerden oluşmaları nedeniyle ‘masif’ (uniform) bir karakter taşırlar. Durkheim, bu tür toplumlara, ‘organik dayanışmalı toplumlar’ adını vermiş olmakla birlikte, denge halinin, masif yapıdan kaynaklandığını vurgulamak amacıyla, bu çalışmada, ‘masif toplum yapısı’ olarak kavramlaştırılmaktadır.

Masif toplum yapısı ile, işbölümü esasına göre birbirlerinden farklılaşmamış, bir örnek öğelerden oluşan, o nedenle de birbirlerine bağımlı olmayan, örgütlenmemiş, ancak toprak mülkiyetine dayalı hukuk, adetler ve geleneklerle birbirlerine bağlanmış, olan toplumlar ifade edilmektedir. Masif toplumların en tipik özelliği, doğası gereği izomorfik olmasına rağmen bütünü oluşturan her bir öğenin, bütünün genel özelliklerini göstermesidir. “Uzmanlaşma ve tabakalaşma düzeyleri düşük olan (bu tip) toplumlarda bütünleşme, dayanışma (consensus) ve homojenlik üzerine kuruludur” (Abrahamson 1990:41). Etzioni⁵, de bu tip toplumları “zorlayıcı kudret”in uygulandığı; “hem fikir birliği hem de denetim bakımından düşük düzeyde olan” ‘pasif toplumlar olarak tanımlayarak söz konusu toplumların öğeleri arasındaki etkileşimlerin zayıf olduğunu vurgulamaktadır (Kongar 1981:234).

Masif toplumlar, dinamik denge halindeki toplumlardır. Bu yapılarda mesleki ve teknik farklılaşmalar olmadığından, toplum üyeleri arasında, rekabet,

---

⁵ Bilindiği gibi Etzioni, yöneticilerin denetim sırasında ‘zorlayıcı kudret’, ‘yararcı kudret’ ve ‘kuralcı kudret’ olmak üzere üç tip kudret kullandıklarını söylemektedir. Zorlayıcı kudret, şiddet araçları yoluyla kullanılır. Yararcı kudret, mal ve hizmetlerin dağıtımını yoluyla uygulanır. Kuralcı kudret ise sembollere dayanır. Ona göre Pasif toplumlar, hem fikir birliği ve hem de denetim bakımlarından düşük düzeyde olan eylemsiz toplumlardır. Pasif toplumun tam tersi özelliklere sahip olanları ise ‘Aktif toplum’dur (Kongar 1981:234).

başarı gibi bireysel farklılıkları ve yetenekleri öne çıkartan evrensel değerlerden çok soy-sop,din ve topluluk normlarına uyma gibi özel değerler etrafında toplanma görülmektedir⁶.O nedenle başarı motivasyonundan yoksundurlar. Çünkü 'başarı' değil,tanrının 'ihsanı' vardır. Dolayısıyla başarılı olan, işe değil, tanrıya yönelir. Başarısızlığın ise tanrıdan geldiği düşünülür; kişi ve gruplar asla sorumlu tutulmaz⁷. Dinamik denge halindeki ya da masif toplum yapısındaki toplumlara en tipik örnek olarak,yazının ve üretimin bilinmediği,bireysel etkinliklerin,yalnızca biyolojik yaşamı sürdürme ereğiyle yapıldığı tarih öncesi toplayıcı-avcı göçebe topluluklar verilebilir. Bununla birlikte buğday üretimine geçilmesiyle birlikte ortaya çıkan kapitalizm öncesi geleneksel tarım toplumları da,masif karakterleri nedeniyle dinamik denge özelliği göstermektedirler. Nitekim bir çok düşünür, geleneksel tarım toplumlarının denge halinde olduklarından ve dinamizmden yoksun olduklarından söz etmektedirler. Örneğin Foster, tarım yapılarını, "üretimin hemen hiç bir iç dinamiğe sahip olmadan, genellikle yaşamı sürdürmek ereği ile yapıldığı durgun geleneksel" olarak tanımlamakta, buna karşılık sanayi yapılarını,"dinamik ve değişikliğe hazır bir yapıda" olduklarını vurgulamaktadır(Foster 1984:2). Benzer şekilde Sengler, tarım yapılarını,"geleneksel,durgun ve durgunluğu koruma eğilimindeki toplumsal yapı"lar olarak tanımlamakta ve bu toplumların temel niteliklerinin "kapalı ekonomi,yetersiz sermaye,düşük üretkenlik ve sınırlı Pazar" olduğunu belirtmektedir(Sengler 1968:254). Aynı şekilde Nurkse de," geri kalmış toplumlar kalkınma dinamiklerinden yoksundurlar". Bu durum, " az gelişmiş ülkelerin pek çoğunu 'az gelişmiş dengesi' diyebileceğimiz statik durumda kalmağa mahkum eder" demektedir (Nurkse. 1967:214). Rostow da bu tip yapıların hakim olduğu toplumları,"ekonomik büyümeye geçişin siyasal,toplumsal ve kültürel ögelere bağlı olarak geciktiği ülkeler" kategorisine koymaktadır. (Kongar 1981:233).

3.2.Masif Topluların Açmazları

Masif toplum yapıları,üretim kapasitesini sınırlayan iki önemli açmazla karşı karşıyadırlar. Bunlardan birisi dinamik denge halinde olmalarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi dinamik denge hali, toplumların üretkenliğini olumsuz yönde etkilemektedir. İkincisi ise ekonomilerinin tarıma dayalı olmasından kaynaklanan darboğazlardır. Doğası gereği,tarımsal üretimde emeğin ürüne dönüşmesi sürecinin çok yavaş olması, tarım toplumlarında üretme kapasitesinin düşük olmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan tarımsal üretimin niteliğini belirleyen ilişkinin, insan-doğa ilişkisi olmasından kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Çünkü insan-doğa ilişkisi,denetlenebilir işgücü ve teknoloji ile denetlenemez olan doğa gücü arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Tarım üretiminin bu özelliği, emeğin ürüne dönüşme sürecini uzatmaktadır. Yani

---

⁶ Özel değerler etrafında gruplaşmalar,bir toplumu dinamik denge haline getiren sosyal süreçlerden birisidir. Çünkü özel gruplar etrafında kümeleşmeler, gruplar arasındaki etkileşimleri sınırlandırmaktadır.

⁷ Oysa Spengler,"şüphe ilmin başlangıcıdır. Hiçbir şeyden şüphe etmeyen,hiçbir soru soramaz,hiçbir soru sormayan,hiçbir araştırma yapamaz,hiçbir araştırma yapmayan hiçbir şey bulamaz"demektedir spengler,O.1973:48

toprağın işlenip tohumun ekildikten sonra hasat için zorunlu bir bekleme(ürünün yetiştirilmesi) dönemi gerekmektedir. Oysa toprağın işlenmesi ve tohumun ekilmesi aşamalarında, gerek teknolojik düzeyi ve gerekse işgücü sayısını denetlemek olanaklı olduğundan ,toprağın ekime hazırlanması ve ekimin yapılması süreci kısaltılabilmektedir. Ancak tohumun ürün haline gelmesi için beklenilmesi gereken süre, doğanın denetimi altındadır. Bu durum, emeğin ürüne dönüştürülmesi süresini uzatmakta ve giderek toplumun üretim kapasitesini azaltmaktadır.

3.3.Tümleşik Yapılar

'Tümleşik Toplum Yapısı' kavramı,ekonomik,sosyal ve kültürel açıdan farklılaşmış, bağımlılık ilişkileri nedeniyle aralarındaki etkileşim düzeyi yüksek öğelerden oluşmuş,örgütlü toplumları ifade etmektedir. Masif yapıların tersi özellikler gösteren bu tip toplum yapılarının 'Tümleşik Toplum Yapısı' şeklinde kavramlaştırılmasının iki nedenle yararlı olduğu düşünülmektedir. Bunlardan birisi, 'masif toplum yapısı' kavramlaştırmasındaki mantıksal bütünlüğü sağlamaktır. Yani 'modern' olarak da nitelendirilen toplumsal yapılarıdaki devrimin, toplumsal öğelerin farklılaşmış ve karşılıklı olarak birbirlerine bağlanmış olmalarından ileri geldiğini vurgulamaktır. İkincisi,modern toplum yapısı kavramının,'batı toplum yapısı' anlamında da kullanılması nedeniyle öznellesmesidir.

'Modern' olarak da tanımlanan tümleşik yapılar, farklılaşmış öğeler arasındaki toplumsal ve teknik iş bölümünden kaynaklanan karşılıklı ilişkilerin eşgüdümü esasına göre kurulmuşlardır. Çünkü,,"örgütler, uzmanlaştıkları ölçüde birbirlerine bağımlı duruma gelirler"(Levy 1967:189). Bu bağımlılık,bir taraftan emeğin, hammaddenin ve malın, toplumsal öğeler arasındaki dolaşım hızını ve miktarını artırırken,diğer taraftan da her bir toplumsal öğenin, sistemin diğer öğelerinin çıktılarını(son ürün) girdi olarak kabul etmesi nedeniyle pazarın genişlemesini sağlamaktadır. Bu nedenle Giddens, "Kapitalizm içindeki tüm ekonomik yeniden üretim, genişlemiş yeniden üretimdir. Çünkü ekonomik düzen, çoğu geleneksel sistemde olduğu gibi az çok bir statik dengede kalmaz" demektedir (Giddens 1994:60).

Tümleşik toplumlara bu dinamizmi kazandıran süreçler, teknolojik gelişmeye dayalı uzmanlaşma ve endüstrileşmeye bağlı olarak takas ekonomisinden sembol ekonomisine geçiştir. Ortak semboller,ilişkiler ağını genişleterek karşılıklı bağlanmaları artırmış ve giderek özel değerler etrafındaki gruplanmaları azaltmıştır. Bu yüzden tümleşik yapılar, bir taraftan ilişkiler ağı ve diğer taraftan uzmanlaşarak farklılaşmış öğeler arasındaki karşılıklı bağlanmaları sağlayacak şekilde insan davranışlarının disiplin altına alındığı örgütlenmiş toplumlardır. Örgütlenme ya da bürokrasi ise toplumun ve toplumsal olguların öğeleri arasındaki ilişkileri kesikli olmaktan kurtararak düzenlilik ve süreklilik kazandırmıştır. Bu dönüşüm, üretim faktörlerinin nüfus içindeki dolaşımını ve dönüşümünü hızlandırdığından üretim kapasitesini artırmıştır. Sembol ekonomisine geçiş,çeşitli süreçler yoluyla gerçekleşmiştir. Bunlar:

a-Emeğin iş gücünden kopması:Bu süreçle "emekçi kendisini değil, bağımsız bir güç üretir" olmuştur(Ercan 1996:24). Emeğin insandan soyutlanması,ona belli bir değişim değeri kazandırmıştır. Bu durum,emeğin dolaşım hızını artıran bir işlev görmüştür.

b-Bilginin nesneleşmesi: Üretimde verimliliğin artması, üretimde bilgi kullanımının ve uygulamalı amaçlarda kullanılabilir bilgi üretiminin artırılması ile olanaklıdır. Bunun sağlanabilmesi ancak bilginin bir mal olarak alınıp satılabilmesi ile olanaklıdır. O nedenle tümleşik toplumlara dinamizm kazandıran nedenlerden birisi de,üretimde bilgi kullanımının ve uygulamaya dönük bilgi üretiminin fazla olmasıdır.

c-Paranın Değerin Ölçüsü Olması: Para. Bir değer biriktirme aracıdır. Ya da Hegel'in deyişiyle,"para,şeylerin tümünün temsilcisidir" (Ercan 1996:24). Simmel'in ifadesiyle "para, bireysel ilişkinin değerler alanının göreceliliğini nesnelleştiren soyut bir değer,ancak görülebilir bir nesnedir"(Ercan 1996:24).Para,tüm ürün ve faaliyetlerin çözülüp mübadele değerlerine dönüşmesi, üretimdeki sabit kişisel bağımlılık ilişkisinin de çözülüp üreticilerin bütün taraflar arası bağımlılığına dönüşmesini sağlamıştır. Artık," her bireyin üretimi öteki bütün bireylerin üretimine bağlıdır;bunun gibi ürünün üretici bireyin elinde ihtiyaç maddesine dönüşmesi de ötekilerin tüketimine bağlı hale gelmiştir"(Ercan 1996:25). Bu bakımdan para,bir taraftan toplumun parça ve bütünleri arasındaki bağlanma derecesini artırırken,diğer taraftan da üretim faktörlerinin dolaşım hızını artırmakta ve giderek tümleşik yapıların üretme kapasitesini çoğaltmaktadır. Böylece para ekonomisine geçiş, bir taraftan toplumu dinamik denge halinden kurtaran önemli bir süreç olmuştur,diğer taraftan da üretim faktörlerinin ve malın dolaşım hızını artırmıştır. Bu süreç Avrupa' da 12.yüzyılda başlamıştır. Bu yüzyılda Avrupa'da,"Külçe altın taşınmasından kaçınmak ve değişimi madeni parayla yapmanın getirdiği zorlukların üstesinden gelebilmek için 'değişim mektupları' geliştirildi. Bu hem kredinin, hem de büyük ve küçük çapta uluslararası kamu finansının gelişmesine yol açtı"(Hilton 1984;160).17. yüzyılda ise merkantilizmle batı toplumları para ekonomisine geçmişti. Oysa Türkiye'de, aşar vergisinin 1926 yılında kaldırılmasıyla yani üç yüz yıl sonra bu gerçekleşmiştir.

4-Tümleşik Yapılarda Üretim Kapasitesini Artıran Toplumsal Mekanizmaların Kuruluşu,İşleyişi ve Değişmesi

Üretim kapasitesini artıran en önemli süreçler,köy-kent ve tarım sanayi farklılaşmalarıdır. Bunun anlamı, toplum nüfusunun bir kısmının denetlenemez tarım üretiminden koparak denetlenebilir tarım dışı alanlarda üretim yapmaya başlamasıdır. Bu farklılaşmaların ortaya çıkması, toplumun üretim kapasitesini artıran toplumsal mekanizmaların çalışması açısından kritiktir. Çünkü bu süreçlerle birlikte üretim alanında iki köklü değişim meydana gelmiştir⁸.Bunlardan birisi, toplum nüfusunun yalnız kendi ihtiyaçlarını değil,

---

⁸ Bu süreçler de,daha 12.yüzyıldan itibaren Batı toplumlarında başlamıştır. Bu sürecin işlenmesinde öncelikli olarak toplumun öğeleri arasındaki farklılaşmadan çok toplumlar

başkalarının da ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak üretim yapmaya başlamasıdır. Geçimlik ekonomiden piyasa ekonomisine geçmenin koşullarını hazırlayan bu süreç, topluma, 'sermaye', 'kar' ve 'verimlilik' gibi yeni sosyal değerler kazandırmış ve 'servet' in anlamında köklü değişimler meydana getirmiştir. Öyle ki bu kavramlar, ekonomik sistemlerin tanımlanmalarında önemli değişkenler olarak kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, "Kapitalizmi tanımlayan temel özelliklerden biri, muazzam meta üretimi olmakla birlikte, kapitalist için temel amaç, meta biriktirme değil, metaya ait olan değere el koyma ve bu anlamda da soyut zenginlik biriktirme, yani değer formunun daha soyut biçimi olan para biriktirme"dir (Debord 1996:27). O nedenle "kapitalist sektör, sermayenin yeniden üretildiği ve bu üretimden kapitaliste ödeme yapılan kesimdir. Geçimlik ekonomi, yeniden üretilebilir sermaye kullanmayan kesim" şeklinde tanımlanmaya başlanmıştır (Lewis 1966:407).

İkincisi ise üretim miktarının, esas olarak doğa tarafından denetlendiği tarım üretiminden emek, teknoloji ve sermaye gibi insan aklının ürünü olan faktörler tarafından denetlendiği imalat endüstrisine geçiştir. Bu yüzden geleneksel tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin kilit noktası, olarak "en önemli toplumsal sınıflarını toprak sahipleri ve özgür olmayan kiracıların oluşturduğu, temelde tarımsal küçük üretici toplumundan, başlıca sınıfları kapitalist girişimciler ve mülksüz üreticiler olan, pazara değişim için meta üreten bir topluma geçişte görülmektedir" (Hilton 1984:161). Çünkü daha önce de belirtildiği gibi bir toplumun üretim kapasitesi, emeği ürüne dönüştürme miktar ve hızının bir fonksiyonudur. Gerçi her türlü üretim, emeğin ürüne dönüştürülmesi sürecini içermektedir. Ancak sanayi üretimi, üretim süreci üzerindeki etkin denetimi olanaklı kıldığından, emeğin ürüne dönüşmesini hızlandırmaktadır. O nedenle tarım üretiminden geleneksel sanayi üretimine; geleneksel sanayi üretiminden çağdaş esnek üretime geçiş sürecine bağlı olarak, emeğin ürüne dönüştürülmesi hızının giderek arttığı görülmektedir⁹. Bu nedenlerle üretime kapasite, emek ve üretim süreci üzerindeki denetlemeye paralel olarak artmaktadır.

---

arasındaki farklılıklar önemli olmuştur. Örneğin "12. ve 13. yüzyıllarda Ortaçağ Avrupa'sının en gelişkin ekonomileri, Flanders ve İtalya'da ki kentler," uluslararası pazar için kumaş üretiyorlardı. Hammaddelerini imalat yerinin uzaklarından alıyorlardı. Yün İngiltere, İspanya ya da başka bir yerden ithal ediliyordu. Boya malzemeleri, Karadeniz kadar uzak bölgelerden getirtiliyordu. Doğal olarak hammaddelerin gemilerle getirtilmesi ve bitmiş ürünlerin ihraç edilmesi, ayrıntılı bir ticaret mekanizması geliştirdi" (Hilton 1984:160).

⁹ Avrupa'da imalat endüstrisinin ekonomi içindeki ağırlığının 17. yüzyıldan itibaren arttığı görülmektedir. Örneğin 1789 yılında Fransada 900 ve İngiltere'de 20000 dokuma tezgahı vardı. 1789 yılında yalnız krallık imalathanesi sayısı 532 idi (Server Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, Say yay., 1990, s.24-25, İstanbul). Oysa Türkiye'de yapılan 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre yani 138 yıl sonra Anadolu'daki tüm imalathane sayısı 354 dür.

4.1-Denetim Mekanizmalarının Üretim Kapasitesi Üzerindeki Etkileri

Bir toplumsal bütünü oluşturan ögeler,işlevsel olarak farklılaşmış olsa bile,bu ögeler arasındaki ilişkiler,ortak anlamlar,değerler ve kurallarla düzenlenerek belli standartlara dayandırılmadığı sürece o toplumun yapısı, 'masif' özellikler gösterecektir. Çünkü ögeleri, karşılıklı ilişkileriyle bağlanmamış her sosyal yapı, dinamik denge özelliği göstermektedir. Bu bakımdan,bir taraftan yaşamın standartlaştırılarak disipline edilmesi,diğer taraftan da ,tanımlanmamış kişisel ilişkilerin yerini tanımlanmış ve kişisel olmayan ilişkilerin alması, böylece karşılıklı ilişkilerinin kurulması anlamına gelen bürokrasi, toplumun üretim kapasitesini artıran en önemli toplumsal denetim mekanizmalarından birisidir. Çünkü,"kişisel olmayan ilişkiler ve davranışlar,organizasyon, rasyonellik, süreklilik ve kontrol mekanizmaları kanalı ile varlık bulur"(Ercan 1996:37).

Bürokrasi, iş bölümünün gelişmesine paralel olarak yapılması gereken işlerin ve hedeflenen amaçların belirli bir düzen ve hiyerarşik yapı içinde, hızlı ve kişisel olmayan bir dizi kurallar çerçevesinde yapılması esasına dayanır. Bu açıdan bakıldığında aslında bürokrasinin temel işlevi ,rutin işlerin en iyi şekilde yerine getirilmesidir. "Doğruluk,hız,kesinlik,dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, birlik,tam bağımlılık, sürtüşmenin ve maddi kişisel maliyetlerin azalması-işte tüm bunlar tam bürokratikleşmiş bir yönetimde,optimum noktaya getirilir"(Weber 1986:204). Bu bakımdan Weber', "bir örgüt ne kadar insanlıktan uzaklaşırsa o kadar başarılı olur" demektedir(Weber 1986:206). Gerçekten de Taylor'ın, Weber'in bürokrasi kuramından da yararlanarak geliştirmiş olduğu ve 'Taylorizm'¹⁰ denilen yönetim anlayışı,ilk başlarda üretimde büyük artışlar sağlamıştır. Bu durum, emeğin ürüne dönüşmesi sürecinin etkinleşmesi anlamına gelmektedir. Taylor'ın bilimsel yönetim anlayışının işletmelerde uygulanmaya başlanması ile birlikte,"tüm ileri ülkelerde verim 50 katına çıkmıştır" (Drucker 1994:62).

Bürokratikleşme süreci,toplumsal farklılaşmanın ve giderek toplumun üretim kapasitesinin en yüksek noktasını oluşturan bireyciliğin gelişimi açısından da önemli bir süreçtir. Bu süreç kanalıyla,"toplumsal bir varlığın ürünü olan birey, toplumsal olandan ayrılarak, toplumu oluşturan farklı birimlere karşı kendini tanımlama zorunluluğu ya da bu mekanizmaların tanımladığı bireylere dönüşür ki bu, bireyin ontolojik olarak kendini yeniden tanımladığı bir durumun, bireyciliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yani ilişkilerden bağımsız bir kimlik, soyut haklar,istekler,tercihler ve uzman meslek bağlamında ortaya çıkan bir var oluş biçimine yol açar"(Banuri 1990:79).Bireyciliğin ortaya çıkması

---

¹⁰ Taylor'ın geliştirdiği ilkeler şunlardır(March-Simon 1975:21):

- 1-Bir işi yapmak için en iyi tek yolu bulmak amacıyla zaman ve yönetim araştırmasını kullanın. En iyi yöntem,günlük ortalamasını en yüksek düzeye çıkartan yöntemdir.
- 2-İş,işçinin her iki elini de kullanabilecek şekilde organize edilmelidir.
- 3-İşçiye verilen ücret,performansı ile bağlantılı olmalıdır.

ise,akılcılığı,başarı güdüsünü ve liyakati, toplumun temel ilke ve değerleri haline getirdiğinden toplumsal dinamizmi artıran bir işlev görmüştür.

4.1.2-Weberyen Örgüt Modelinin Sonu ve Emeğin Yeni Örgütlenmesi

Endüstrileşme sürecinin başlarında,toplumun üretim kapasitesinde önemli artışlar sağlayan Weber'in bürokrasi modeli, günümüzün artan rekabet ve hızlı değişen taleplerine cevap veremez duruma gelmiştir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birisi, aşırı bürokratikleşmeyle birlikte ilişkiler katı kurallara bağlanmış ve asıl amaç, emeği ürüne dönüştürme süreci değil, bu süreçte uygulanan kuralları uygulamak ve onlara itaat etmek olmuştur. İkincisi ise emeğin,diğer üretim faktörleri gibi mekanik bir biçimde ele alınarak onların tutum ve davranışlarını harekete geçirecek gereksinmelerinin yok sayılması nedeniyle üretim sürecinde yer alan öğeler arasındaki etkileşimlerin zayıflamasına yol açmasıdır. Nitekim Mc Groger," işçilerin yalnızca homo economicus olarak dikkate alınarak insani boyutunun unutulmasının,işletmelerin verimliliği açısından bazı sakıncaları getirdiği"ni belirtmektedir (McGroger 1970:39-40).Bu sakıncalardan belki de en önemlisi, işçilerle alt kademe ve üst kademe yöneticileri arasındaki etkileşimi zayıflattığından sistemi dinamik denge haline getirme olasılığıdır. Bir diğeri ise hiyerarşik yapılanmada kademe sayısının fazla olmasından dolayı geri bildirim(feed-back) süresinin uzun olması ve bunun sonucu olarak hızlı değişmelere zamanında tepki verememesidir.

Gerçekten de 1970'li yıllara gelindiğinde, bir taraftan kapitalist genişlemenin sınırlara ulaşması,diğer taraftan da "giderek ucuzlayan teknoloji vasıtasıyla küçük ve orta ölçekli firmaların,büyük ölçekli firmalarla rekabet etmeye başlamaları, emeğin verimliliğini, birinci derecede öncelikli sorun haline getirmiştir(Yentürk 1993:47).Bu durum, Weberyen modelin terk edilerek emeğin verimliliğini artıracak yeni model¹¹ arayışlarını ve uygulamalarını gündeme getirmiştir."Grup Üretimi" adı verilen yeni örgütlenme modeli,İlk başta Japonya'da uygulanmış ve Japon şirketlerinin başarılı olmasında etkili olmuştur. Aslında yeni modelin bu başarısı,katı kurallar ve aşırı uzmanlaşmalar nedeniyle üretim sürecinde yer alan işgücü arasındaki etkileşimi zayıflatan her türlü etkenleri ortadan kaldırmasına dayanmaktadır. Çünkü yeni yönetim anlayışı,daha az uzmanlaşma; ast ve üstün birlikte karar vermesi ilkelerine dayanmaktadır.

---

¹¹ Yeni yönetim anlayışının temel sayıltıları şunlardır(Baransel 1966;143):

a-Yönetimin görevi, üretim öğelerini en iktisadi şekilde örgütlenmektir.

b-İnsanlar, işletme amaçlarına karşı doğuştan ilgisiz ya da muhalif değildirlir.Bu tutum ve davranışlar, çalışanların örgütsel deneyimleri sonucunda geliştirilmiştir.

c-Bütün insanlarda gelişme potansiyeli, sorumluluk yüklenme kapasitesi ve örgüt amaçları doğrultusunda çalışma isteği vardır.Yönetim bunları, sonradan geliştiremez.Ancak yönetimin görevi, var olan bu potansiyeli açığa çıkartmaktır.

d-Yönetimin esas görevi, iş görenlerin işletme amaçlarına uygun olarak çalışmaları esnasında kendi beklenti ve amaçlarını da gerçekleştirmelerini olanaklı kılacak şekilde işletme koşullarını, çalışma şekillerini düzenlemektir.

Büyük Japon şirketlerinin yeni modele göre örgütlenmesinde, Weber'in modelinde yer alan ancak çalışanlar arasındaki etkileşimi zayıflatan, her düzeyin yalnızca bir üstüne karşı sorumlu olduğu yetki piramidi ortadan kaldırılmıştır. Tersine örgütte aşağı düzeydeki işçilere, yöneticiler tarafından düşünülen politikalar danışılır ve hatta en tepedeki yöneticiler, devamlı olarak işçilerle toplanırlar. Geri iletim sürecini hızlandırmak için ara kademe yöneticilerini devreden çıkartmışlardır.

Grup üretimi, sanayiciler, işçiler ve pazarlamacılardan oluşan yüksek seviyeli ve birbirine entegre olmuş bir takım çalışmasıdır. Bu sistem, iş grupları arasındaki etkileşimin en yüksek ve hızlı olduğu sistemdir. Nitekim grup üretimi sayesinde planlamacılar 7.5 yıllık dönemlerle çalışabilmekteydiler (dönem, yeni bir modelin başlangıcından, üretim hattından bu modelin son arabası çıkana kadar geçen zaman dilimini içermektedir). Amerikalı ve Avrupalı planlamacılar ise 13 ten 15 yıla kadar değişen dönemlerle çalışmaktaydılar. Şimdi ise Japonların yaptıklarını kopyalamaya çalışarak onları yakalama çabasıdadırlar.

4.2-Ürünün (Malın) Paraya Dönüşüm Hızını Belirleyen Mekanizmaların Kuruluş, İşleyişi ve Değişmesi

Toplumların üretme kapasitesini belirleyen etkenlerden birisi de, ürünün paraya dönüştürülmesi hızıdır. Çünkü "Üretim ve mübadele biçimleri, malların doğadan alınması ve emeğin fiziksel ve kültürel yeniden üretime aktarılmasını düzenler. Bu kapitalist koşullar altında emek gücünün gelire aktarılmasını ve gelirden de tüketim mallarına aktarılmasını ve hizmetlere aktarılmasını içerir"(Wagner 1996:48). O nedenle modern diye nitelendirilen toplumların dinamik olmalarının bir nedeni de, malın paraya dönüştürülmesi sürecini hızlandıracak şekilde pazarın genişlemesidir. Bu sürecin işleyememesi ya da malın paraya dönüşme hızının yavaşlaması durumu, dinamik denge halinin bir göstergesidir. Kapitalizmin zaman zaman yaşadığı durgunlukların en önemli nedeni de, sistemde ortaya çıkan bu dinamik denge hali yani pazarın genişlemesinin durması halidir. Kapitalizmin dinamizmi de buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü kapitalizm sürekli genişleme eğilimindedir. Nitekim Buharin, "kapitalist ülkeler için öteki ülkelerin, "kendi mallarının satılması, hammaddelerin sağlanması, sermayelerinin genişlemesi ve yeniden değerlendirilmesi için pazar anlamına gel(diğini) vurugulamaktadır"(Buharin 1975:140). O nedenle pazarın genişlemesinin durması demek, bu ülkelerin Pazar üzerindeki denetimlerini kaybetmeleri demektir. Bu durum, üretimde 'Fordçuluk', anlayışının misyonunu tamamlaması anlamına gelmektedir. Çünkü fordçuluk, kitle pazarları için kitle üretiminin yapılmasını, o nedenle de aşırı stoklarla çalışmayı öngören ve toplam talepte köklü değişmelerin olmayacağı varsayımına dayanan bir yaklaşımdır.

"Kitle üretiminin kitle piyasalarını gerekli kıldığını ilk görenlerden birisi, sanayici Henry Ford'dur"(Giddens 2000:329). Taylorcu bilimsel işletmecilik prensiplerinin bir tür devamı olan Fordçuluk, kitle üretim sisteminin kitle pazarlarının oluşturulmasıyla bağlantılı olduğuna dikkati çekmek üzere kullanılan bir kavramdır. Fordçuluğun bu özellikleri, iki temel soruna yol

açmıştır. Bunlardan birisi aşırı stokla çalışması nedeniyle ürünün paraya dönüştürülmesi hızının yavaş olması; ikincisi ise aynı türden malların yığın üretiminin yapılması nedeniyle az sayıda hatta tek bir müşteriye yönelik belli türden malların üretilmesi konusunda başarısız olması nedeniyle pazarın genişlemesinde etkin olmamasıdır.

Gelişen teknolojinin yarattığı olanaklardan da yararlanılarak malın paraya dönüşümünü hızlandıracak şekilde üretim anlayışında 1970 yıllarından itibaren dört köklü değişme meydana gelmiştir. Böylece sabit bir pazara aynı tip ürünlerden yığınlar halinde üretilmesinin zaman zaman yol açabildiği dinamik denge sorunu, şimdilik aşılmış görünmektedir. Bu değişmelerden birisi, tüketim birimi olarak aile yerine bireyi seçerek pazarı en az üç kat genişletme yönünde olmuştur. Çünkü sağlık, eğitim ve enformasyon (cep telefonları, kişisel bilgisayarlar v.s.) konusundaki mal ve hizmet üretimi, hep bireylere yöneliktir. Üstelik bu alanlarda yapılan teknolojik değişmelerle, bireysel talepleri sürekli canlı tutmaktadır. O nedenle gelişmiş ülkelerde emek-mal-para dönüşümünün denge haline yaklaştığı, "geleneksel demircilik, otomobil, tekstil, makine imalatı gibi endüstrilerde kriz yaşanmasına rağmen bilgisayar, elektronik, biyokimya... gibi bilgi ağırlıklı yeni endüstriler hızla gelişmektedir" (Toffler 1993:21-22). Öyle ki Bu alandaki üretimin, "ABD'de gayri safi milli hasıla içindeki yeri 1967 yılında %47'dir" (Bozkurt 1996:34).

Değişmelerden ikincisi, tüketim malları üretimden sermaye malları (teknoloji) yoğun üretime geçme yönünde gerçekleşmiştir. Klasik endüstri işletmelerinde emeğin ürüne dönüşmesi süreci oldukça yavaştır. Çünkü yukarıda değinilen geleneksel endüstri ürünlerinin üretiminde, ilk maddeye nihai şeklin verilebilmesi, bir çok işlem basamaklarını ve zamanı gerektirmektedir. Dolayısıyla emeğin ürüne dönüştürülmesi hızını yavaşlatmaktadır. Oysa bilgi-yoğun üretimde bu süreç oldukça kısaltılmıştır. O nedenle üretim sürecinde diğer üretim faktörlerinin önemi giderek azalmaktadır. Örneğin, "1975-80 yılları arasında Japonya'nın toplam üretiminin üç misli artmasına karşılık hammadde oranında herhangi bir artış söz konusu olmamıştır" (Drucker 1994:110). Yeni teknolojiler, bir taraftan verimlilik artışları sağlarken diğer taraftan da bireysel tüketime yönelik malların üretimini olanaklı kılarak pazarın genişlemesi konusunda işlev görmüşlerdir. Nitekim kişisel bilgisayarlar, cep telefonları, fotoğraf makineleri, kameralar, VCD filimleri vs. gibi ürünler, teknolojik gelişmenin sonucudurlar ve pazarın genişlemesini olanaklı hale getiren bireysel tüketime yöneliktirler.

Üçüncü değişme ise Esnek Üretime geçiştir. Esnek üretime geçiş, çeşitli zorunluluklardan kaynaklanmıştır. Bunlardan birisi, esnekliği olmayan ve büyük stoklarla çalışan büyük işletmeler, bu rekabete dayanmakta zorluk çekmeye başlamışlardır. Çünkü tüketici taleplerindeki değişkenliklerle ilgili güçlükleri yenmekte zorlanmışlardır. İkinci olarak petrol fiyatlarının artışı nedeniyle devletlerin sosyal refah harcamalarında kısıtlamalara gitmelerinden kaynaklanan pazardaki daralmadır. Üçüncü neden ise teknolojik gelişmelerin esnek üretim olan sipariş usulü üretimi ucuzlatmış olmasıdır (Bozkurt 1996:63). Bu nedenlerle

daha az ancak daha esnek sermayenin giderek önemi artmıştır. Bunda sık sık ortaya çıkan ekonomik krizlerdeki performanslarının düşüklüğü nedeniyle, kitle üretimi yapan dev amerikan firmaların istikrarsız piyasalara karşı küçük firmalar kadar uyum gösteremediği yargısı etkili olmuştur. Bu anlayışa göre sadece esnek, uzmanlaşmış küçük firmalar kriz şartlarına kolay uyum sağlayabilirler. Esnek üretimde aynı üründen çok miktarda üretmek yerine çeşitli ürünlerden daha az üretme ilkesi geçerlidir. Bu yolla piyasa genişletilerek ürünün paraya dönüşümü hızlandırılmaktadır. Nitekim, “ Japon Toyota firması, yerel pazarın darlığı, buna karşılık araç talebinin çeşitliliği gibi faktörlerin baskısıyla II.Dünya Savaşı'ndan sonra ” esnek üretime geçmiştir(Bozkurt 1996:66).

1970 li yıllardan sonra önce Japonya’da başlayan ve daha sonra diğer gelişmiş ülkeler tarafından da model olarak alınan ‘esnek üretim’ anlayışının beş temel ilkesi bulunmaktadır (Kavrakoğlu 1993:28):

- 1-Sıfır stokla ve sipariş üzerine çalışmak
- 2-Gerektiğinde değil,sürekli olarak araştırma yapmak
- 3-Üretim sürecinde yer alan her bir ögenin etkinliğini artıracak şekilde kuralları genişletmek.
- 4-Fazla işçiler de dahil stok fazlalığını kaldırmak
- 5-Bir üründen diğerine hızla değişebilme yeteneğine önem vermek.

Bu ilkeler,gerek emeğin ürüne ve gerekse ürünün paraya dönüştürülmesini hızlandırma yönünde önemli işlevler görmektedir. Aşırı stoklarla çalışma gerekmediğinden daha az sermaye ancak daha çok bilgi ve teknoloji kullanarak etkin üretim yapılabilmektedir.

Dördüncü değişme de hız ve dakiklik anlayışındaki değişmedir. Modern diye nitelendirilen tümleşik yapılara devinimini kazandıran faktörlerden birisi de,kesinlik,dakiklik ve hız kavramlarını, toplumsal yaşamın vazgeçilemez paradigmaları haline getiren toplumsal mekanizmaların kuruluş ve işleyişidir.M.Ö.4000 yıllarında Mezopotamya’da kullanılmaya başlanan tekerleğin ancak bin yıl sonra Hindistan’a görülmeye başlanması(Childe 1983:62-119), o tarihlerdeki kültürel yayılma hızının ne kadar yavaş olduğuna ilişkin önemli bir kanıttır. Oysa günümüzde bu bir yeniliğin yayılması için geçen süre saniyelerle ölçülmektedir. O nedenle hız anlayışındaki değişmeler, çağdaş gelişmiş toplumlara damgasını vurmuştur.

Hız anlayışındaki değişmelerin arka planında endüstrileşme yatmaktadır. Bir taraftan teknolojik gelişmeyle birlikte tek parçalı araç ve makine kullanımından, çok parçalı makinelere geçilmesi, diğer taraftan da bir çok parçanın doğru şekilde birleştirilebilmeleri için eşgüdüm sağlama çabaları ,hız,dakiklik ve kesinlik anlayışlarındaki değişmelerin tetikleyicisi olmuştur. Gerçekten de NEF, endüstri devrimi öncesinde batı toplumlarında hız,dakiklik ve

kesinlik anlayışının, diğer toplumlardan farklı olmadığını yazmaktadır. Ona göre,16.yüzyıl başlarında,"Rabelais zamanındaki Avrupalıların bugünkü torunlarına kıyasla kendi yaşlarıyla pek az ilgilendiklerini...Yaşlarını bilmiş olsalar dahi bunu doğru olarak hatırlamaları hiçbir zaman şimdiki kadar yaygın olmamıştı" demektedir(Nef 1971:12).Bu dönemde "sanatkar gözlerini ve diğer duyu organlarını kullanırken kat'i ölçüler ...aramaya çalışmıyordu" (Nef 1971:29).Ancak XVI. yüzyılın son çeyreğinden sonra Batı toplumlarında kesinlik ve dakiklik anlayışının hızla yaygınlaştığı görülmektedir¹².Ancak 20.yüzyılın ilk yarısından sonra bu kavramların anlamlarında da köklü değişimler meydana gelmiştir. Öyle ki,"zamanda kazanmak, mekanın her tarafındaki etkinlikleri yeniden düzenlemenin anahtarı" olarak görülmeye başlanmıştır(Giddens 2000:320).

Zaman,hız ve dakiklik anlayışındaki değişimler,'tam zamanında üretim' anlayışının gelişmesine yol açmıştır. 'tam zamanında üretim', zaman kaybına yol açan gereksiz işleri bırakmak için, üst düzey yöneticilerin katılmalarını da içeren üretim işlemlerinde tüm birimlerinin bütünleştirilmesi demektir"(Blackburn 1990).Tam zamanında üretim, firmalara büyük bir esneklik kazandırmıştır.

Tam zamanında üretim anlayışı, ilk girdilerin kullanılmadan çok kısa bir zaman önce fabrikaya ulaştırılması ilkesine dayalı bir üretim anlayışıdır. Bu yüzden onların uzun bir zaman önce üretim fabrikalarında depolanmalarına gerek yoktur. Böylece işletmeler, değişen piyasa koşullarına daha hızlı uyum göstermiş olmaktadır. Bir taraftan vasıflı işgücünün yaratılması, tanıtılacak yeni ürünlerin tasarımının hızla yapılma yollarının araştırılması ve diğer taraftan bu ürünlerin hızla piyasaya tanıtılması gibi konular, tam zamanında üretim yapan endüstri işletmelerinin önemli amaçları arasında yer almaktadır. Bu yöndeki değişimler, üretim sürecine önemli bir dinamizm kazandırmıştır. Örneğin 1980'lerin başlarında Avrupa ve Amerikan araba fabrikalarında yapılacak değişiklikler 24 saat alırken yeni üretim anlayışının uygulandığı Japon fabrikalarında 5 dakikada yapılabilmektedir.

5-Sistemin Dönüştürdüğü Enerji kaynaklarınınYenilenme Derecesi

Bir toplum, üretmekte olduğu mal ve hizmetlerde,bir önceki yıla göre ilave artışlar sağlayamamışsa,o toplum dinamik denge haline geliyor demektir. Yani üretim kapasitesi ve refah düzeyi düşme eğilimindedir. Bunun bir çok nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi üretim faktörlerinde ilave artışlar sağlanamamasıdır. Örneğin mal ve hizmet üretiminde artışlar sağlanmasına karşılık bu artışların değeri olan dolaşım halindeki para miktarında bir artış

---

¹² Oysa 20.yüzyılda dahi Türkiye'de hız,dakiklik ve kesinlik anlayışlarının henüz yerleşmediği görülmektedir. Nitekim Kıray'ın 1964 tarihli "Ereğli" adlı çalışması,bu bölgede "zaman","mesafe","dakiklik" ve "büyüklük" kavramlarının kişisellikten ve yerellikten kurtulamadığını göstermektedir (Kıray 1964:156-163). Buna karşılık Giddens, toplumların gelişimi açısından zamanın uzamdan ayrılmasını "çok önemli bir olay" olarak görmektedir"(Giddens:23).

gerçekleşmezse, üretme kapasitesi düşecektir. Aynı şekilde dolaşımdaki paranın bir kısmının gömü amacıyla evlerde saklanmaya başlanması da benzeri etkiler yapacaktır. Bir diğeri ise pazarın genişlemesinin durmasıdır. Bu durum da emeğin ürüne dönüştürülmesi miktarını azaltacağından toplumun üretme kapasitesini ve giderek refah düzeyini azaltmaktadır. Bu nedenlerle her ulusun çeşitli önlemler alması gerekmektedir. Bunlardan birisi, gayri safi milli hasılasının belli orandaki bir miktarını yatırıma ayırması gerekmektedir. Bazı düşünürlere göre bu oran %10 dur. Çünkü 1951 yılında Birleşmiş Milletler tarafından hazırlatılan bir raporda, “yatırımların ulusal gelire oranı gelişmiş ülkelerde %10 iken az gelişmiş ülkelerde %5” olması, ekonomik gelişmede sermaye birikiminin önemli bir koşul olduğunu ortaya koymaktadır (Preston 1982:64). O nedenle Lewis, sermaye birikimini, ekonomik gelişmenin ön koşullarından birisi olarak görmüştür. Ona göre sermaye birikiminin koşulları ise, “çıktı başına girdiyi en aza indirmek, gerek üretim alanındaki bilgiyi ve gerekse üretimde bilgi kullanımını artırmak ,kişi başına sermaye miktarını artırmak” tır(Lewis 1966:416).

İkincisi ise üretimde verimliliği artırmaktır. Çünkü “gelişme ya da az gelişmişlik, emeğin verimliliği tarafından belirlenir” (Harrison 1988:104). Bu ise insan ilişkilerinin düzenlenmesi ve teknoloji -yoğun üretime geçilmesiyle olanaklı olmaktadır. Nitekim Sadler de, ”teorik bilgiyi piyasada ürünlere ve hizmetlere başarılı şekilde dönüştürenler ile eğitim ve araştırma-geliştirme harcamalarına en çok yatırım yapan işletmeler ya da toplumlar başarılı olacaktır” demektedir(Sadler 1988:40). Gerçekten de bilgisayar destekli tasarımlar, yüzyılımızda köklü değişimler meydana getirmiştir. Örneğin geleneksel montaj hatlarında bir günde 5000 gömlek üretilirken bilgisayar destekli yeni teknolojiler vasıtasıyla aynı maliyet ve aynı zamanda, bu gömleklerin her birini farklılaştırıp, her bir farklı gömlekten 5000 tane üretebilmektedir. Bu durum, teknolojik gelişmelerin, emeğin ürüne dönüştürülmesi hızını önemli ölçüde artırdığının açık kanıtıdır.

Üçüncü olarak da pazarı genişletmek için yeni üretim alanları ve yeni ürünler oluşturmak ve bu amaçla araştırma-geliştirme çalışmalarını yoğunlaştırmaktır. Gerçi daha önceki yüzyıllarda gelişmiş toplumların pazarı genişletmek için yaptıkları tek şey, dünya nüfusunu kontrol etmeye yönelik askeri ve siyasal önlemler almaktı. Ancak yüzyılımızda gelişen teknolojiye koşut bireysel tüketimi artırıcı yeni ürünlerin bulunması, askeri ve siyasal önlemlerle pazarı genişletme çabalarını, önem bakımından ikincil kılmıştır.

6-Kapitalizm ve Modernlik

Gerek kapitalizmin ve gerekse sanayileşmenin toplumsal yapıda meydana getirdiği ve modernleşme olarak kavramlaştırılan değişimler incelendiğinde, her iki sürecin de aslında bir toplumun iş yapabilme kapasitesini artıran mekanizmaların kuruluş ve işleminde önemli işlevler gördüğü anlaşılmaktadır. Kapitalizm, ayrı toplumlar ve aynı toplumun ögeleri arasında, para, kar, verimlilik gibi ortak sembollere dayalı karşılıklı ilişkilerini geliştirmiştir. Çünkü, “kapitalist girişimcilik, fiyatların yatırımlar, üreticiler ve

tüketiciler için aynı işaretleri oluşturduğu rekabetçi pazarlar için üretime dayanır”(Giddens 1994:56).Diğer taraftan kitle üretimi yapan fabrikalaşma ve endüstrileşme için de gerekli olan genişlemiş pazar, kapitalizm vasıtasıyla kurulmuştur. Hatta bu nedenle ”Marks için endüstrileşme süreci kapitalizme nazaran ikincildir ve kapitalizmden türeyen bir şeydir”(Giddens 1999;179).Çünkü “kapitalizmin çıkışı, Marx’ın söylediği gibi endüstriyalizmden önce gerçekleşmiş ve gerçekten de onun ortaya çıkışı için gereken ivmenin çoğunu sağlamıştır” (Giddens 1994:60). Ancak bütün bu süreçler, kapitalist olmadan ekonomik gelişmenin sağlanamayacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü önemli olan yukarıda ayrıntılı olarak üzerinde durulan üretim kapasitesini artıran toplumsal mekanizmaların kurulmasıdır. Diğer bir deyişle sosyal yapının nitelikleridir. Gerçekten de bu anlamda gerek ‘sanayi toplumu’ ve gerekse ‘enformatik toplum’ modellerine yöneltilmiş eleştiriler bulunmaktadır. Örneğin Badham,” enformasyon toplumu kuramları, teknolojik determinizmin arkasına sığınmaktadırlar” demekte ve “ hiçbir teknoloji,içinde geliştiği toplumsal çevreden bağımsız düşünülemez” demektedir(Badham 1984:60).Nitekim ekonomik sistemi sosyalist olan toplumlarda da endüstriyel gelişmelerin sağlanabilmesi,toplumsal devinimin, ‘izm’lerden çok yapıyla ilgili olduğu göstermektedir. Çünkü nihayet “edüstriyalizm (de), insan etkinliğinin, makinelerin, hammadde ürünün, girdi ve çıktılarının eşgüdümü için üretimin belli kurallara göre toplumsal örgütlenmesini öngörür”(Giddens:1994:56). Toplumun bu tip örgütlenmesi için kapitalizm ön koşul değildir. Bu nedenle Giddens,”kapitalist toplumları, genelde modern toplumların ayrı bir türü olarak kabul edebiliriz” demektedir(1994:56).Bununla birlikte “tarihsel açıdan emek,toprak ve paranın metaya dönüşmesi,kapitalizmin en önemli başarısı olmuştur”(Polanyi 1986:91). Çünkü bu dönüşüm, masif yapıları kaynaşık hale getirerek enerjinin dolaşımını sağlamıştır.

Kapitalizm, bir taraftan sosyal yaşamın temposunu hızlandırırken, diğer yandan da tanımlanmamış,geleneksel ilişkilerin yerine tanımlanmış ilişkileri yerleştirerek akılcı bir yaşama tarzını da beraberinde getirmiştir. Çünkü Weber’e göre,”yaşamın ussallaşması, yaşamın çeşitli alanlarının artık insanlar arası yüz yüze ilişkilerden çıkarılarak insanları da içine alan bir dizi mekanizmaya bağlamak anlamına gelir. Bu daha çok üretkenlik ve daha hızlı bir tempo içinde süren yaşam anlamına gelir” (Weber 1985:14).

Kaynakça

- ABRAHAMSON,M.(1990),**İşlevselcilik**,Ç.,N.Çelebi,Konya
- AYRES,R. ve MILLER,S.(1985), “Industrial robots on the line”, **The Information Technology Revolution**, Oxford:Blackwell den aktaran Giddens, **Sociology**,
- BADHAM, R.(1984),”The Sociology of Industrial and Post Industrial Societies”,**Current Sociology**, Vol:32, Num:1
- BANURI,T.(1990), “Development and The Politics of Knowledge;A Critical Interperetation of the social Role of Modernization”,**Domianting Knowledge,Development,Culture,Resistance**, Ed., F.A.Marglin; S.A.Marglin, Clarendon Press, Oxford
- BARANSEL,A. Ve TAUGIRI,R.(1966), **Organizasyonların Beşeri Yönü**, İktisat Fak. yay. İst
- BELL,D.(1989),”Communication Technology for Better or For Worse”, **The Information Society**, Edit.,J.L. Salvaggio;L. Erlbaum, Associates, London
- BLOMSTORM, M ve HETTNE,B.(1987), **Development Theory in Transition**, London
- BOZKURT, Veysel.(1996),**Enformasyon Toplumu ve Türkiye**, Sistem yay.,İstanbul
- BUHARIN,N.(1975), **Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm**, çev.Ş.Barlas, Özgün yay.,İstanbul
- CHILDE,G.(1983).**Tarihte Neler Oldu**, Çev., M. Tuncay-A. Şenel, Alan yay., İstanbul
- CİRHİNLIOĞLU, Z. (1999), **Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, İmge yay., Ankara
- COLLINS,R.(1990), **Weberian Sociologocial Theory**, Cambridge Univ.Press, Cambridge
- DEBORD,G.(1996), **Gösteri Toplumu**, Çev. A. Emekçi ve O. Taşkent, Ayrıntı yay., İstanbul
- DELEUZE, Gilles ve GUATTARI, Felix (1990), **Kapitalizm ve Şizofreni**, Çev., A. Akay, Bağlam yay.,İstanbul
- DRUCKER,P.(1994), **Gelecek İçin Yönetim**,Çev., B. Çorakçı, İnkılap yay., İstanbul
- DRUCKER, P. (1994), **Managing non Profit Organizations**, Bittenworth Ltd. London
- DRUCKER, P. F. (1993), **Kapitalist Ötesi Toplum**, Çev., B. Çorakçı, İnkılap yay.,İstanbul
- ERCAN, FUAT. (1996), **Modernizm, Kapitalizm ve Az gelişmişlik**, Sarmal yay., İstanbul
- FREYER, H.(1968), **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Çev. T.Çağatay, AÜDT yay., Ankara

- GIDDENS, A. (1994), **Modernliğin Sonuçları**, Çev., E. Kruşdil, Ayrintı yay., İstanbul
- GIDDENS, A. (2000), **Sosyoloji**, Yay. hazırlayanlar, H. Özel-C.Güzel, Ayraç yay., Ank.
- GÖKÇE, B.(1996), **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumları**, Savaş yay. Ankara
- HARRISON, D., (1988), **The Sociology of Modernization an Development**, London
- HIRSOWICZ, M.(1985), **Industrial Sociology**, St.Martin Press, New York
- HORKHEIMER, M.(1986), **Akıl Tutulması**, Çev. O.Koçak, Metis yay., İstanbul
- KAVRAKOĞLU, İ. (1993), **(Globalleşme, Değişim ve Yönetim)İş Yönetiminde Devrim**, İMV yay.,İstanbul
- KEYDER, Çağlar.(1983), **Toplumsal Tarih Çalışmaları**, Ankara
- KIRAY, M. B. (1964), **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İletişim yay., Ankara
- KONGAR, E. (1981), **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi yay.,İstanbul
- KÖSEMİHAL, N. Ş. (1982), **Sosyoloji Tarihi**, Remzi yay., İstanbul
- LACLAU ,E. (1984), "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi**, Birey ve Toplum yay., Ankara
- LERNER, Daniel. (1964), **The Passing of Traditional Society**, The Free Press of Glencoe, New York
- LEVY, Marion J. (1967), "Social Patterns and Problems of Modernization", **Readins on Social Change**, ed.,Wilbert E. Moore-Robert M.Cook, Englewood Cliffs, New Jersey
- LEWIS,W.A(1966), "Economic Development With Unlimited Supplies Labour", **The Economics of Development**, A Gaxy Book, Oxford
- LEWIS, W.A. (1953:36), **The Principles of Economic Planning**, G.Allen-Unwin Ltd., London
- MARX, Karl. (1979),**Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Çev., S. Nişanyan, Birikim yay.,İstanbul
- MASUDA,Y.(1990), **Managing in the Information Society**, Releasing Snergy Japanese Style, Bassil BlackWell
- McGROGER, D. (1970), **Örgütün İnsan İlişkileri Yönü**, Çev.,D. Energin, ODTÜ yay., Ankara
- MOMSEN,W.(1991), Power and Authority", **Max Weber: Critical Assesment**, Routledge, London
- MORGAN, L. (1986), **Eski Toplum**, Çev., Ü.Oskay, Payel yay., İstanbul
- NEF, J. U. (1971), **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, Çev., E. Güngör, MEB. yay., İstanbul

- NURKSE R (1967), "Some Internal Aspects of The Problem of Economic Development", **The Economics of Development**, A Galaxy Book, Oxford
- ÖZKALP, E. -KIREL, Ç. (tarihsiz), **Örgütsel Davranış**, A.Ü.yay. ,Eskişehir
- POLANYI, K.(1986), **Büyük Dönüşüm**, çev. A. Buğra, Alan yay., İstanbul
- ROSTOW, W.W.(1971), "Sanayi Devrimi Nasıl Başladı", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İÜ yay., Cilt:30, No:1-4, İstanbul
- ROSTOW, W.W.(1962), **Politics and The Stages of Growth**, Cambridge University Press, London
- RUCCIO, D. S. ; SIMON, L. H. (1986), "Methodological Aspects of Marxian Approach to Development of The Mode of Production School", **World Development**, Cilt:14, sayı:2
- SADLER,P. (1988), **Menegerial Leadership in the Post Industrial Society**, Gower Pub.,Comp.Ltd.GB.
- SPENGLER, J. J.(1968), "Break Down inModernization",
- SPENGLER, O. (1973), **İnsan ve Teknik**, Çev., K. Turan, Töre-Devlet yay., Ankara
- TANİLLİ, Server. (1990), **Dünyayı Değiştiren On Yıl(Fransız Devrimi Üstüne)**, Say yay., İstanbul
- Modernization: The Dynamics of Growth**, Washington
- TOFFLER, A.(1993), **Dünyayı Nasıl Bir Gelecek Bekliyor**, Çev., M. Çiftkaya, İz yay., İstanbul
- TOURAINÉ, A.(1994), **Return of The Actor Social Theory in Post Industrial Society**, Minesota Press, Minesota
- TOURAINÉ, A.(1992), **Modernliğin Eleştirisi**, Çev. H. Tufan,Yapı Kredi Yay., İstanbul
- TURHAN, M.(1980), **Garpılaşmanın Neresindeyiz**, Yağmum yay., İstanbul
- TÜRKDOĞAN ,O. (1981), **Sanayi Sosyolojisi**, Töre-Devlet yay., Ankara
- TÜTENGİL ,C. O. (1984), **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, Belge yay., İstanbul
- WAGNER, Peter. (1996), **Modernliğin Sosyolojisi**, Çev. M. Küçük, Sarmal yay., İstanbul
- WALLERSTEIN, I. (1980), **The Capitalist World Economy**, Cambridge Press, Cambridge
- WEBER,M (1986), **Sosyoloji Yazıları**, Çev.T. Parla, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul
- WEBER, Max. (1985), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. , Z.Aruoba, Hil yay., İstanbul
- WEİNER, W.(1965), **Modernization: The Dynamics of Growth**, Washington
- YENTÜRK, N. (1993), "Post Fordist Gelişmeler ve Dünya İşbölümünün Geleceği", **Toplum ve Bilim**, Bahar sayısı, İstanbul